

УДК 338

М.С.Стасишен,

Центральний науково-дослідний інститут економіки Держкомрибгоспу України

СТРАТЕГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Стратегічні проблеми екологізації рибного господарства пропонується відстежувати, визначати параметри та здійснювати пошук шляхів їх вирішення за допомогою економіко-математичних інструментів.

Стратегические проблемы экологизации рыбного хозяйства предлагается отслеживать, определять параметры и осуществлять поиск путей их решения с помощью экономико-математических инструментов.

It is suggested to watch the strategic problems of ekologizatsii fish economy, determine parameters and carry out the search of ways of their decision by ekonomiko-matematicheskikh instruments.

Особлива екологічна ситуація в рибному господарстві вимагає здійснення екологізації його економічного розвитку. Стратегічними проблемами екологізації рибного господарства є вдосконалення існуючих і створення нових технологічних процесів вирощування та вилову водних живих ресурсів, спрямованих на недопущення порушення екологічної рівноваги, забезпечення охорони, збереження та відтворення природних ресурсів і навколишнього середовища, досягнення цілей виробництва екологічно чистої продукції та забезпечення його економіко-екологічної рівноваги [1, с.47-54].

Стратегічні проблеми екологізації різноманітних видів виробництв та шляхи їх вирішення відображені у великій кількості науково-дослідних робіт. Проте ці проблеми в рибному господарстві України досліджені не достатньо.

Із публікацій із зазначеної проблеми, на наш погляд, заслугоує особливої уваги праця дослідника США Харта Стюарта, директора Програми корпоративного природоохоронного менеджменту школи бізнесу Мічиганського університету «Екологізація і стратегія для життєздатного світу» [2]. Він, обґрунтовуючи необхідність сталого розвитку, подає концепцію, яка дозволяє виявити можливості бізнесу в умовах такого розвитку. Він стверджує, що коли екологізація становиться частиною стратегії, відкриваються можливості значних масштабів. При цьому він виокремлює три етапи природоохоронної стратегії: попередження забруднення, управління життєвим циклом продукту та розробка екологічно чистих технологій. В центр досліджень зазначений автор ставить корпорацію. Він визнає, що корпорації є єдиними організаціями, які мають ресурси, технології, глобальні мережі і в кінцевому результаті – мотивацію для досягнення економічної стійкості. Отже, корпоративні структури можуть і повинні турбуватися про екологізацію бізнесу.[2, с. 133]. Як видно, положення, викладені в зазначеній праці, актуальні в наш час та в наших дослідженнях.

Стратегія – це генеральна програма дій, яка виявляє пріоритети проблем та ресурси для досягнення основної мети та формує головні цілі і основні шляхи їх досягнення таким чином, що інституційне утворення отримує єдиний напрям руху [3, с.18-19]. В нашому випадку вирішення стратегічних проблем екологізації рибного господарства ми пов'язуємо із застосуванням принципів стратегічного підходу та із прийняттям стратегічних рішень щодо: орієнтації на майбутнє і закладання основ прийняття оперативних управлінських рішень; із значною невизначеністю та із залученням значних ресурсів, які можуть мати серйозні, довгострокові наслідки для інституціонального утворення.

Принципи вирішення стратегічних проблем екологізації рибного господарства розглядаються як джерельні положення, ідеї та правила, що забезпечують конструктивність у досягненні екологічних цілей рибогосподарської діяльності в рамках її загальної системної організації. Залучення для вирішення проблеми екологізації значної кількості принципів викликає необхідність їх групування за трьома напрямками (рис. 1). Перша група принципів охоплює процеси, що пов'язані із забезпеченням екологічної чистоти рибних ресурсів, друга - орієнтована на досягнення цілей екологізації виробництва рибної продукції і третя - пов'язана із забезпеченням еколого-орієнтованого управління рибогосподарською діяльністю і зокрема системного гомеостазу. Детальна характеристика зазначених груп принципів має такий вигляд.

До першої групи принципів віднесено: 1). принцип Ле Шательє–Брауна; 2). принцип видового збіднення; 3). принцип ілюзорного благополуччя; 4). принцип

послідовного заміщення; 5). принцип невизначеності.

Принцип Ле Шательє–Брауна орієнтує на підтримку екологічної рівноваги у водному середовищі, як умови відтворення рибних ресурсів. Відповідно до цього принципу при більшому відхиленні від стану екологічної рівноваги, вимагаються значніші енергетичні затрати для зниження протидії природних систем цьому відхиленню. Це суттєво впливає на розмір рибних популяцій. В свою чергу принцип видового збіднення орієнтує на підтримку необхідної чисельності та розміру рибних популяцій, порушення яких веде до втрати генетичної інформації. Принцип ілюзорного благополуччя розкриває сутність отримання термінового успіху від управління відтворенням рибних ресурсів без враховування результатів ланцюгових реакцій у рамках природних циклів. Принцип послідовного заміщення регламентує співвідношення параметрів функціонування водних екосистем та популяційної структури рибних ресурсів. Якщо водне середовище внаслідок еколого-небезпечних дій зменшує свої системно - генетичні здібності, то результатом буде зниження системної популяційної організації рибних ресурсів акваторії. Принцип невизначеності є важливим, оскільки вимагає, щоб в умовах недостатнього інформаційного забезпечення, моделювання управління природними системами проводилося на основі постійних додаткових експериментальних досліджень.

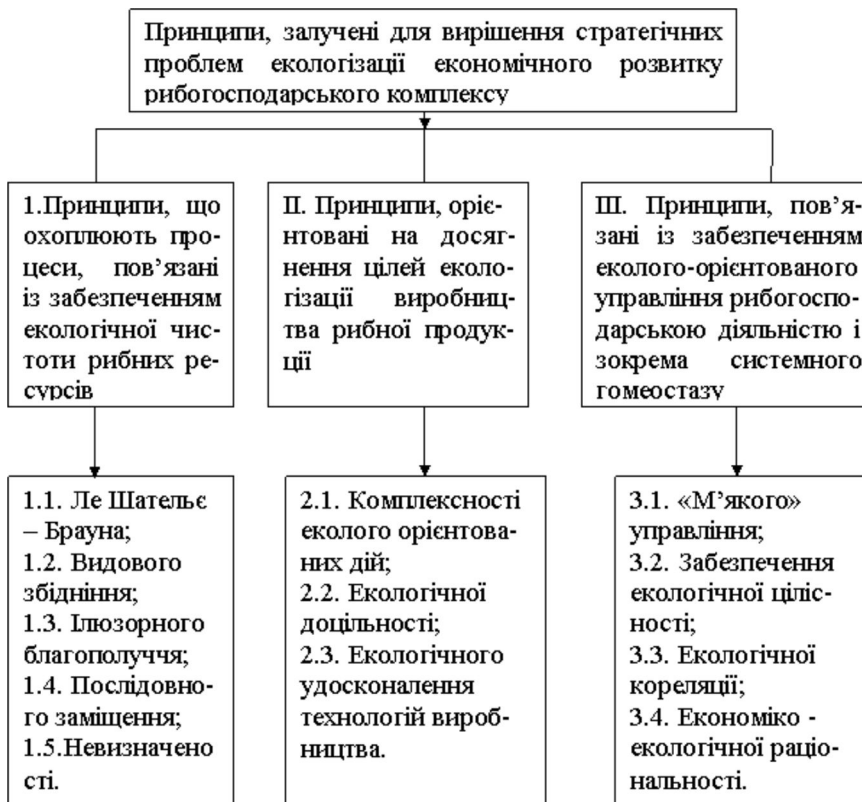

Рис.1. Система принципів, залучених для вирішення стратегічних проблем екологізації економічного розвитку рибогосподарського комплексу

До другої групи принципів віднесено: 1). принцип комплексності еколого-орієнтованих дій; 2). принцип екологічної доцільності; 3). принцип екологічного удосконалення технологій виробництва.

Принцип комплексності еколого-орієнтованих дій є дуже важливим для виробництва рибної продукції через те, що він орієнтує на досягнення екологічних цілей за рахунок раціонального співвідношення методів технологічного й економічного характеру, охоплюючи вирішення проблем упорядкування відносин між суб'єктами господарювання. Принцип екологічної доцільності має багато трактовок, але суть їх полягає у тому, що екологічна доцільність завжди буває економічно раціональною, якщо розглядати низку причин та наслідків за досить тривалий інтервал часу. Принцип екологічного удосконалення технологій виробництва орієнтує виробників на постійну роботу у напрямку вдосконалення екологічних параметрів технологічних систем та методів знешкодження відходів виробництва.

До третьої групи віднесено принципи: 1). «м'якого» управління; 2). забезпечення екологічної цілісності; 3). екологічної кореляції; 4). економіко-екологічної раціональності.

Принцип «м'якого» управління досить широко впроваджується в сучасну наукову літературу. Для рибогосподарської діяльності він має особливе значення, адже характеризує взаємодію природної та виробничої підсистем. Якщо виробнича підсистема формується та функціонує на досить жорстких формах управління, то на рівні її взаємодії з екологічним середовищем такий спосіб управління не прийнятний, оскільки не може враховувати фактор саморегулювання та само відтворення живих екосистем. Принцип забезпечення екологічної цілісності орієнтує рибогосподарську діяльність на забезпечення внутрішньої єдності рибогосподарського комплексу на рівні підтримки рівноваги у процесах розвитку риборесурсної бази та виробництва рибної продукції. Принцип екологічної кореляції виступає в якості доповнюючого, оскільки проголошує необхідність врахування при формуванні рибогосподарського комплексу співвідношення окремих елементів системи та їх функцій на рівні забезпечення наростання екологічного ефекту. Принцип економіко-екологічної раціональності розкриває економіко-екологічну сутність системного гомеостазу, адже в ринкових умовах він може бути досягнутим лише в рамках економічно раціональної діяльності.

Отже, запропонована система принципів екологізації рибного господарства охоплює як фактори порушення екологічної рівноваги, так і підходи до здійснення екологізації та шляхи вирішення проблем, що виникають у цьому процесі.

Відповідно до забезпечення екологічних напрямів розвитку рибогосподарської діяльності нами сформована сукупність критеріїв, які відображають основні ознаки, що дають змогу провести оцінку управлінських рішень щодо екологізації.

Критеріями оцінки порушення принципів екологізації є такі: 1). перелов риби та погіршення процесу її відтворення; 2). забруднення водою речовинами, які негативно впливають на кисневий режим та призводять до отруєння риб; 3). негативний вплив гідроспоруд на режим стоку річок, розподілу біогенних речовин, шляхи риб до місць нересту та забору молоді риб у канали для технічного та сільськогосподарського водопостачання; 4). пересихання чи обміління річок, що погіршує умови життя риб; 5). рівень солоності води внутрішніх водойм; 6). зниження рівня екологічної чистоти берегових систем усіх видів водойм; 7). недотримання режимів охолодження сировини та готової продукції у процесі добування, обробки, транспортування тощо.

Визначення сукупності критеріїв оцінки порушення принципів екологізації рибогосподарської діяльності дає можливість сконцентрувати увагу на формуванні пошукового простору забезпечення ефективної системи показників, які б адекватно характеризували стан та перспективи сталого розвитку рибного господарства. В такому разі інтегральний показник сталого розвитку рибного господарства D_s приймає наступний формалізований вигляд:

$$D_s = f(Q; P; R_t; R_n; E; T) \quad (1)$$

де:

Q – показник популяційного стану рибних ресурсів;

P – показник забруднення водою шкідливими речовинами;

R_t – показник порушень гідрорежиму водою техногенного походження;

R_n – показник порушень гідрорежиму водою природного походження;

E – показник якісного стану берегових екологічних систем;

T – показник якості технологічного забезпечення виробництва рибної продукції.

Параметризація критеріїв порушення принципів екологізації у всіх випадках оцінюються на підставі відповідних стандартів, норм, вимог, які повинні бути науково розробленими та в установленому порядку затвердженими. Так, для недопущення переловів риби необхідні дослідження стану їх запасів та встановлення гранично допустимих обсягів вилову. Для попередження забруднення води розробляються гранично допустимі концентрації відповідних речовин. У більшості випадків такі нормативи існують і здійснюється контроль за їх дотриманням.

При дослідженнях та визначенні напрямів екологоорієнтованого розвитку рибного господарства надано перевагу методикам комплексного дослідження. Запропоноване групування чинників негативного екологічного впливу на навколишнє середовище - за галузевими ознаками і технологіями виробництва, використання прийомів аналізу й синтезу джерел забруднення та шляхів його попередження.

Критерії та принципи екологізації рибного господарства, що становлять основу методології її дослідження, конкретизуються залежно від категорій водою – внутрішні прісні водойми, Азовське і Чорне моря, райони промислу у Світовому океані, а також від різних видів діяльності – рибництво, рибальство, рибообробка і рибопереробка тощо.

Галузеві економіко-екологічні проблеми є частиною загально державних, регіональних, локальних проблем. Відповідно для їх вирішення виникає потреба у створенні міжгалузевих програм. Для вирішення еколого-економічних проблем необхідно об'єднувати зусилля кожного регіону, країни та відповідних структур у глобальному масштабі. В той же час кожна складова повинна бути виразно визначеною.

Проблеми екологізації та шляхи їх відстеження і вирішення можливо здійснювати в складі заходів щодо структурних зрушень економіки країни чи окремої галузі. Основою структурних перетворень в економіці галузі є позитивні зміни у виробництві, виробничих відносинах, нормативно-правових положеннях та інших аспектах діяльності підприємств і галузі в цілому. Вони полягають у здійсненні організаційно - економічних, екологічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зміну виробничої структури підприємства, його управління, форм власності, організаційно - правових форм, здатних привести галузь до фінансового оздоровлення, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва. Таким чином, існує можливість відстеження проблем екологізації економічного розвитку рибного господарства та їх вирішення у складі комплексу показників.

В якості такого комплексу показників, за допомогою яких пропонується оцінювати ефективність функціонування рибогосподарської діяльності в Україні, прийнято сукупність групових та узагальнюючого індексів. Найбільш узагальнюючим індексом слід вважати індекс сталого розвитку економіко-екологічного рибогосподарського комплексу (ЕЕРК) – I_S . За допомогою такого індексу, оцінюється ефективність стратегічних напрямків формування та функціонування ЕЕРК, а також ідентифікується складність управління процесами забезпечення системного гомеостазу функціонування рибогосподарського комплексу, враховуючи фактори стану екологічного середовища, виробництва якісних рибних ресурсів, економічного середовища щодо забезпечення ефективних зв'язків між суб'єктами господарювання та організації високотехнологічного виробництва. Розрахунки індексу I_S можна провести на досить широкій визначальній базі, відповідно до специфіки рибогосподарської діяльності. Індекс I_S розраховується за наступною загальною формулою:

$$I_S = f(I_g; I_e; I_q; I_{ek}; I_{th}) = \frac{nI_g(t) + mI_e(t) + kI_q(t) + zI_{ek}(t) + rI_{th}(t)}{nI_g(o) + mI_e(o) + kI_q(o) + zI_{ek}(o) + rI_{th}(o)}, \quad (2)$$

де: $I_g(o)$; $I_g(t)$ – індекси складності управління процесами забезпечення системного гомеостазу функціонування рибогосподарського комплексу, відповідно до

базового (o) та поточного (t) періодів, які відображають ступінь системної цілісності комплексу;

$I_e(o) ; I_e(t)$ – групові індекси стану екологічного середовища, відповідно до базового (o) та поточного (t) періодів, які відображають рівень якості водного середовища, включаючи зниження біорізноманіття, цілісності водних екосистем, рівень забруднення водного басейна, тощо;

$I_q(t) ; I_q(o)$ – групові індекси характеристик виробництва якісних рибних ресурсів, відповідно до базового (o) та поточного (t) періодів, які відображають ефективність управління процесом відтворення рибних ресурсів;

$I_{ek}(t) ; I_{ek}(o)$ – групові індекси характеристик економічного середовища щодо забезпечення ефективних зв'язків між суб'єктами господарювання, відповідно до базового (o) та поточного (t) періодів, які відображають ефективність економічного стану рибогосподарського комплексу;

$I_{th}(t) ; I_{th}(o)$ – групові індекси характеристик організації високотехнологічного виробництва, відповідно до базового (o) та поточного (t) періодів, які відображають ефективність впровадження інноваційних технологій;

n, m, k, z, r – вагові коефіцієнти, які відображають значущість групових індексів характеристик сталості функціонування економіко-екологічного рибогосподарського комплексу $I_g ; I_e ; I_q ; I_{ek} ; I_{th}$.

Для визначення ефективності управлінських рішень щодо інституціоналізації відносин між суб'єктами рибогосподарської діяльності, а також оцінки механізмів та інструментів, які використовуються при реалізації напрямів забезпечення сталості функціонування рибогосподарського комплексу рекомендовано використовувати складне співвідношення між характеристиками збільшення доходів та зниження затрат. У загальному вигляді таке співвідношення відображається за наступною формулою:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \sum_{q=1}^k \Delta V_{ijq} \geq \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \sum_{q=1}^k \Delta S_{ijq} \quad (3)$$

де ΔV_{ijq} – зміна доходу від реалізації управлінських рішень, включаючи управлінські технології, механізми та інструменти;

ΔS_{ijq} – зміна витрат при реалізації відповідних управлінських рішень, включаючи управлінські технології, механізми та інструменти;

$i = 1, \dots, n$ – кількість управлінських рішень, включаючи управлінські технології, механізми та інструменти, що орієнтовані на формування інституціонального середовища;

$j = 1, \dots, m$ – кількість управлінських рішень, включаючи управлінські технології, механізми та інструменти, що орієнтовані на забезпечення системної цілісності рибогосподарського комплексу;

$q = 1, \dots, k$ – кількість управлінських рішень, включаючи управлінські технології, механізми та інструменти, що орієнтовані на удосконалення системи регулювання економічних, екологічних та виробничих процесів.

Екологізація рибогосподарського комплексу разом із економічними підходами – формування сучасного конкурентного середовища та використання високих технологій виробництва рибної продукції – будуть сприяти системному гомеостазу функціонування рибогосподарського комплексу. В той же час дослідження дають підстави зробити висновки про те, що екологізація економічного розвитку рибного господарства України необхідна як для відродження стратегічно важливої галузі національного господарського комплексу, так і для позитивного впливу на вирішення проблем екології в країні.

Література

1. Стасишен М.С. Екологізбалансований розвиток рибогосподарського комплексу України: [монографія] / М.С.Стасишен. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – 323 с.
2. Харт Стюарт. Екологізація і стратегія для життєспособного мира. /Стюарт Харт // Корпоративная стратегия: Пер с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 266 с. – (Серия «Идеи, которые работают»).
3. Стасишен М.С. Стратегічний аналіз: Навч.метод.посіб. / Є.М. Сич, О.В. Пилипенко, М.С. Стасишен. – К.: Каравела, 2010. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2010 р.

ТОВ "ДКС Центр"